

УДК 37.015.31:316.346.2
DOI: 10.24919/2312-8437.43.159081

ГЛАДКЕВИЧ Мар'яна – старший викладач кафедри теоретичної та консультативної психології, Факультет соціально-психологічних наук та управління, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, Київ, 02000, Україна (mzavats@ukr.net)

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ТА СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ПОБУДОВИ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню особливостей життєвих планів підлітків, як сенситивному віку для впливу на процес формування цих планів у контексті життєвої перспективи. Вивчався гендерний аспект побудови життєвих планів, який у дівчат і хлопців різний: залежить від низки особливостей особистості досліджуваних, у нашому випадку, від саморозуміння, як основи життєво важливих виборів та формування життєвих перспектив, а також від ставлення підлітків до побудови життєвих планів.*

***Ключові слова:** життєві плани, саморозуміння, характеристики особистості, самопізнання, рефлексія, емоційний інтелект, гендерні відмінності, сензитивний вік, життєві перспективи.*

Постановка проблеми. Ранній юнацький вік має вирішальне значення в розвитку особистості, накладаючи відбиток на подальший життєвий шлях. Адже життєвий вибір визначає у подальшому успішність життєвого шляху особистості загалом, готовність до життєво важливих виборів, особистісного та соціального самовизначення, формування життєвих перспектив. Ранній юнацький вік є сенситивним для впливу на процес формування життєвих планів як стійкого елемента життєвої перспективи (О. Скрипченко). Нас цікавить гендерний аспект побудови життєвих планів у підлітків. У психологічних дослідженнях є результати вивчення загальних питань гендерної психології (Т. Бен-

дас), порівняння розвитку пізнавальних процесів у чоловіків та жінок: роль біологічних та соціальних чинників (Н. Мовмига, Н. Мілорадова), питання гендерної соціалізації (І. Клецна), проблеми життєвих домагань особистості у гендерному аспекті (Л. Ожигова), (Т. Титаренко), дослідження гендерної ідентичності (Л. Ожигова), особливості постановки життєвих завдань у молодшому юнацькому віці (Т. Титаренко).

Особистість у процесі її життєвого руху створює специфічну детермінацію: вона опосередковує залежність попереднього й наступного етапів життя. Щоб побачити зміни в особистості, слід проаналізувати засоби, завдяки яким особистість опосередковує своє минуле й майбутнє з теперішнім (К. Альбуханова). Життєвий досвід свідчить, що це опосередкування у чоловіків і жінок різне. Жінка менше залежить від сьогодення, чітко розуміє свої давні мрії та сподівання; чоловік ніби забуває себе колишнього, перебуваючи під суцільною владою сьогодення.

Дослідженню побудови життєвих планів підлітками приділялося недостатньо уваги, а особливості структурних параметрів життєвих планів підлітків, їхня довготривалість та узгодженість не досліджувалися взагалі.

Усе зазначене дає нам можливість визначити **мету дослідження**. Вона полягає в аналізі особливостей побудови життєвих планів у підлітковому віці. *Об'єктом* нашого дослідження є життєві плани підлітків, а предметом ми визначили гендерні особливості емоційної оцінки підлітками власних життєвих планів.

Для розв'язання поставлених завдань нами була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала використання комплексу теоретичних та емпіричних методів: аналіз психолого-педагогічної, філософської літератури, систематизація, аналіз, узагальнення теоретичного матеріалу; прикладна частина дослідження була виконана з використанням методів спостереження, бесіди, стандартизованих опитувальників та проєктивних методик для вивчення досліджуваного феномену, узагальнення емпіричного матеріалу, вивчення продуктів діяльності ліцеїстів. Обробка отриманих результатів здійснювалася за допомогою методів математичної статистики.

У дослідженні приймали участь учні 7–8 СШ міста Дрогобич. Разом досліджуваної контингент склав 83 особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показують останні дослідження [4], [7], [8], [9] особистісні проблеми чоловіків і жінок породжені диференціацією їхніх психологічних характеристик та ієрархічністю соціальних ролей (статусів, позицій), ускладнюють їхню самореалізацію у родинній та професійній сферах. Оскільки біологічна стать не є першопричиною психологічних характеристик поведінки і соціальних ролей, то переосмислення Я-образу та життєвого сценарію, нав'язаних системою статево-рольових стереотипів, дає можливість особистості переглянути свої можливості й життєві завдання, визначити перспективи життєтворчості, активізувати особистісні ресурси у виборі суб'єктивних стратегій самоздійснення та саморозгортання для найбільш повного використання життєвого ресурсу, професійної самореалізації та життєствердження загалом.

Особистість створює свій життєвий світ, структуруючи зовнішню дійсність відповідно до внутрішньої. Отже, якщо йдеться про внутрішню дійсність чоловіка чи жінки, то їхній життєвий світ конструюватиметься за різними законами, у різних жанрах. Внутрішній світ кожного з нас є певною цілісною системою внутрішнього психічного життя, як усвідомлюваного, так і неусвідомлюваного, що частково «прочитується», виявляється, а частково й маскується, приховується у повсякденній поведінці, спілкуванні, діяльності.

Психологічна стать є однією з найконстатніших детермінант нашого розвитку, її роль у світоутворенні, гармонізації просторово-часової структури життєвого світу важко перебільшити [2, 29].

Стать у психологічному розумінні як фундаментальна особистісна характеристика детермінує весь наш життєвий шлях, а на певних етапах набуває особливого значення. Це перша категорія, у межах якої дитина усвідомлює себе, своє «Я». Переживання, усвідомлення, прийняття своєї статевої приналежності включає кілька основних етапів, на кожному з яких питома вага біологічного й соціального чинників у розвитку особистості змінюється, як змінюється й просторово-часова сітка життєвого світу. Йдеться і про відповідність біологічної статі соціальним очікуванням, й успішність засвоєння відповідних кожному вікові статево-рольових стереотипів і про адекватність індивідуальних

уявлень маскулінності-фемінінності сучасним соціокультурним нормам [4]. Отже, можна говорити про існування універсальних матриць світобудови за жіночим і чоловічим типами. Але варіантів таких «чоловічих» або «жіночих» матриць чимало [10].

У нашому дослідженні гендерних особливостей ставлення підлітків до побудови життєвих планів важливим є поняття емоційний інтелект. Внутрішньоособистісний емоційний інтелект – це ставлення до життєвих планів, здатність розв'язувати завдання, краще співпрацювати з іншими. Внутрішньоособистісний емоційний інтелект – це властивість людини, котра спрямована на себе і формовиявляється як спроможність формувати точну адекватну модель власного «Я» та використовувати цю модель для ефективної життєдіяльності, у тому числі, і побудови життєвих планів.

Нас зокрема цікавить гендерні особливості емоційної оцінки підлітками власних життєвих планів.

Емоційний інтелект як провідна детермінанта успіху життєдіяльності у побудові життєвих планів, відкриває шлях до опанування такими особистісними властивостями, як самоконтроль, наполегливість, самомотивування діяльності, розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, котрі сприяють підтриманню доброзичливих стосунків із навколишніми.

Проблема життєвих планів сьогодні стає однією з центральних у дослідженні особистості та її соціальної ефективності, успішності, професійної та життєвої самореалізації. Її наукове розв'язання відображає прагнення людини бути активним творцем власного життя, самовизначатися у світі на основі усвідомлення себе та власного потенціалу. К. Абульханова вказує, що сукупність домагань особистості (вимоги і очікування від життя, власні наміри, устремління, цілі і вимоги до самої себе) в узагальненому виді включає Я-концепція і Я-образ, які мають різні гендерні відмінності.

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення Я-концепції і Я-образу та впливу статі підлітків на розуміння ними цих понять нами аналізувалися самохарактеристики, складені 41 учнями-хлопцями й 42 учнями-дівчатами. На відміну від дівчат, хлопці зазнають труднощів у виборі змісту самохарактерис-

тик. Як показали бесіди й спостереження, вони спричинені слабким знанням ними своїх особливостей.

Розходження в частоті фіксування комунікативних рис характеру, вольових й інтелектуальних якостей статистично значимі. Перелік якостей у кожній із груп дівчат ширше, ніж у хлопців. Спроб охарактеризувати особистість загалом у 2 рази більше у дівчат.

Дівчата 153 рази зафіксували комунікативні риси характеру, хлопці – 88 (у дівчат $M = 2,18$, у хлопців $M = 1,14$ при $P < 0,01$). Різномірність цих якостей ширша в дівчат – 22 проти 14. Водночас дівчата у два рази рідше хлопців називають факти поведінки, у яких проявляється їхнє ставлення до інших людей. Ці дані говорять про більш узагальнений характер саморозуміння. Учні-дівчата називають такі види комунікативних якостей: замкнутість, доброзичливість, прямота, ніжність, привітність, щирість, які не згадуються у самохарактеристиках учнів-хлопців. Дівчата частіше хлопців називають власні інтелектуальні якості ($M 2,64$ і $M - 1,57$ при $P < 0,01$). У дівчат різномірність інтелектуальних якостей – 20, у хлопців – 11. Майже в 3 рази частіше в групі досліджуваних дівчат дається характеристика своїх знань. У 3 рази частіше – начитаність, ерудиція, в 2 рази частіше фіксуються особливості мови. Дівчата характеризуючи свою мову, пишуть про її інтонаційну виразність, зв'язність, логічність, насиченість, уміння використати художні засоби мови при написанні творів. Хлопці частіше відзначають процеси мислення, свідомість, запам'ятовування програмного матеріалу.

Становить інтерес порівняння розуміння досліджуваними учнями різної статі вольової сфери. Частота фіксування власних вольових якостей у дівчат – 131, у хлопців – 88. Розходження у фіксуванні вольових якостей хлопцями й дівчатами статистично значимі ($P < 0,05$). Дівчата називають 21 вольову якість, хлопці – 13.

Серед аналізованих самохарактеристик траплялися й такі, у яких досліджувані не називали вольових якостей, а тільки відзначали факти поведінки у яких проявляється воля (20 – у характеристиках, складених хлопцями, 3 – складених дівчатами).

Істотних розходжень у кількості фіксувань досліджуваними різної статі інтересів й особливостей не виявлено. Розходження в основному полягають у перевазі тих або тих видів інтере-

сів. Дівчата насамперед характеризують читацькі, спортивні, художні інтереси. Хлопці фіксують, в основному, інтереси до точних наук, техніки, спорту. Диференційоване відображення інтересів у самохарактеристиках, складених досліджуваними двох статей, відсутній. Усі досліджувані учні аналізують свої успіхи, досягнення, невдачі й труднощі у навчанні. Але ці свої особливості ними тлумачаться однобічно, підкреслюється лише ступінь обдарованості: «я дуже здібний учень», «середніх здібностей», «мало здібний». Називаються спеціальні здібності, до того ж, дівчата в 3 рази частіше хлопців називають організаторські й художні. Хлопці частіше фіксують математичні й спортивні здібності.

Рефлексивні риси власного характеру в учнів обох статей за кількістю фіксувань посіли останнє місце. Різноманітність їхня також невелика (скромність, самостійність, самокритичність). Дівчата частіше хлопців фіксують негативні рефлексивні риси характеру: несамокритичність, марнославство, самолюбство. В дівчат трохи різноманітніше перелік рефлексивних якостей.

У розумінні рис характеру, що стосуються ставлення досліджуваних до праці, перевага на стороні хлопців.

Отже, проблема життєвих планів сьогодні стає однією з центральних у дослідженні особистості та її соціальної ефективності, успішності, та життєвої самореалізації, самовизначення у світі на основі саморозуміння й усвідомлення власного потенціалу.

Гендерні відмінності ставлення підлітків до проблеми визначення життєвих планів можуть бути розглянуті в контексті співвідношення характеристик емоційного інтелекту. За допомогою оцінних балів вираховували індивідуальний коефіцієнт рівня сформованості у підлітків ставлення до проблеми визначення життєвих планів за такою формулою:

$$\text{ІКР} = \frac{K_1 + K_2 + \dots + K_p}{P}, \text{ де}$$

ІКР – індивідуальний коефіцієнт рівня готовності підлітка девіантної поведінки;

К – кількість балів, одержаних за окремий показник прояву;

Р – кількість оцінюваних проявів.

До методів вивчення та визначення рівнів сформованості у підлітків ставлення до проблеми визначення життєвих планів належать також спостереження, бесіди, експертні оцінки, аналіз та оцінювання творчих робіт, результатів навчальної діяльності, залучення їхнє до різноманітних форм роботи громадських робіт. У результаті застосування комплексу дослідницьких методів під час експерименту були одержані результати, що ілюструє таблиця рівнів сформованості у підлітків ставлення до проблеми визначення життєвих планів (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні сформованості у підлітків ставлення до проблеми визначення життєвих планів

Складові емоційного інтелекту	Група	Рівні сформованості					
		дівчата			хлопці		
		Високий %	Середній %	Низький %	Високий %	Середній %	Низький %
Усвідомлення власного ставлення до життєвих планів	ЕГ	25	45,1	29,9	53,2	42,6	4,2
Активність у регулюванні емоцій, котра ґрунтується на їх самоусвідомленні	ЕГ	23,5	51	25,5	43	42,5	14,5
Самомотивування нових досягнень	ЕГ	52,5	37,3	10,2	70,5	24	5,5
Володіння власними емоціями, емпатія	ЕГ	52,2	43,7	4,1	39,1	40,1	20,8

З наведеної таблиці бачимо, що перша гендерна відмінність реалізується у вигляді усвідомлення підлітками власних емоцій і вважається провідною в емоційному інтелекті. При фік-

сації життєвих планів учні вказують на спроможність керувати власними емоціями, регулювати їхнє виявлення, описують причини виникнення у них переживань, їхній характер та інтенсивність. Спроможність усвідомити свої істинні переживання і зрозуміти їх походження, безсумнівно, дає змогу кожному краще впоратися з ними в контексті реалізації власних життєвих планів.

Другий компонент емоційного інтелекту також має гендерні відмінності. Управління власними переживаннями переважно зводиться до зусиль заспокоїти себе, позбавити тривожного стану, роздратованості чи смутку, коли йдеться про реалізацію життєвих планів. Учні фіксують в описах життєвих планів, що перебуваючи у стані безпорадних спроб подолати власні негативні почуття для них важко; а ті, хто у змозі контролювати власні емоції, значно швидше усувають небажані емоційні стани у реалізації своїх намірів.

Третій компонент емоційного інтелекту у нашому дослідженні також має гендерні відмінності. Він реалізується у зусиллях досліджуваних спрямувати власні емоції на досягнення конкретної мети, самомотивування нових досягнень, креативну діяльність. Тут особливого значення для них набуває самоконтроль, який уможливується в умінні підлітків відкладати отримання миттєвого задоволення заради досягнення більш значущої віддаленої у життєвому плані мети, що відіграє роль надважливої передумови самореалізації особистості.

У нашому дослідженні четвертий компонент емоційного інтелекту також має гендерні відмінності. Ця здатність реалізується, зокрема, у формі емпатії. Для підлітків у реалізації життєвих планів особлива роль належить підтримці доброзичливих стосунків з іншими людьми, соціальної навичці, що реалізується у спроможності людини володіти емоціями, які виникають під час соціальної взаємодії.

Висновки. Отже, проблема життєвих планів сьогодні стає однією з центральних у дослідженні особистості та її соціальної ефективності, успішності, та життєвої самореалізації, самовизначення у світі на основі саморозуміння та усвідомлення власного потенціалу. Виявлення емоційного інтелекту опосередковано не тільки здібностями адекватно розпізнавати емоції, а й характеристиками особистості, серед яких є відкритість новому

досвіду, цінності, настанови, ідеали й досвід суб'єкта життєдіяльності, котрий виявляється у навичках самоконтролю, пластичності у спілкуванні, рівні тривожності. Такі позиції є **перспективною** нашого подальшого дослідження.

Література

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология : учеб. пособ. / Т.В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с.
3. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с. – С. 233–259.
4. Клєцина И.С. Гендерная социализация : учеб. пособ. / И.С. Клєцина. – СПб. : Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 92 с.
5. Мовмига Н.С. Напрямки вивчення проблеми життєвих домагань особистості у психологічних дослідженнях / Н.С. Мовмига, Н.Е. Мілорадова // Професійне становлення особистості : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса : ОДУВС, 2013. – С. 42–44.
6. Ожигова Л.Н. Исследование гендерной идентичности и гендерных стереотипов личности / Л.Н. Ожигова // Практикум по гендерной психологии / под ред. И.С. Клєциной. – СПб. : Питер, 2003. – С. 164–170.
7. Панченко С.М. Порівняльна характеристика способів самоздійснення дорослих / С.М. Панченко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2012. – Вип. 18. – С. 614–624.
8. Титаренко Т.М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті / Т.М. Титаренко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2003. – Т. 5. – Ч. 6. – С. 290–295.
9. Титаренко Т.М. Особливості функціонування життєвих домагань як способу самоздійснення особистості / Т.М. Титаренко // Наук. студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. – 2005. – Вип. 10 (13). – С. 96–104.
10. Титаренко Т.М. Як побудувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : наук. монограф. / Т.М. Титаренко, О.В. Злобіна та ін. ; за наук. ред. Т.М. Титаренко ; Нац. академ. пед. Наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.

References

1. Abulkhanova, K.A., & Berezina, T.N. (2001). *Vremia lichnosti i vremia zhizni [Personality Time and Life Time]*. Saint Petersburg: Aletheia [in Russian].
2. Bendas, T.V. (2006). *Gendernaia psikhologiia [Gender Psychology]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
3. Skrypchenko, O.V., Dolynska, L.V., & Ohorodniichuk, Z.V. (2001). *Vikova ta pedahohichna psykhologiiia [Age and pedagogical psychology]*. (pp. 233–258). Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
4. Kletcina, I.S. (1998). *Gendernaia sotcializatsiia [Gender socialization]*. Saint Petersburg: Izdatelstvo RGPU im. A.I. Gercena [in Russian].
5. Movmyha, N.Ye, & Miloradova, N.E. (2013). Napriamky vyvchennia problemy zhyttievkykh domahan osobystosti u psykhologichnykh doslidzhenniakh [Directions of studying the problem of personality life claims in psychological research]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: materialy V Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii – Professional formation of personality: Proceedings of the 5th All-Ukrainian Conference*. (pp. 42–44). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].
6. Ozhigova, L.N. (2003). Issledovanie gendernoï identichnosti i gendernykh stereotipov lichnosti [Research on gender identity and gender stereotypes]. In I.S. Kletcina (Ed.), *Praktikum po gendernoï psikhologii – Workshop on Gender Psychology* (pp. 164–170). Saint Petersburg: Piter [in Russian].
7. Panchenko, S.M. (2012). Porivnialna kharakterystyka sposobiv samozdiisnennia doroslykh [Comparative description of ways of self-realization of adults]. *Problemy suchasnoi psykhologii: zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka – Problems of modern psychology: Collection of scientific works of the Kyiv Ivan Ogiienko National Pedagogical University*, 18, 614–624 [in Ukrainian].
8. Tytarenko, T.M. (2003). Zhyttievi domahannia osobystosti u hendernomu konteksti [Life-affirming personality in a gender-based context]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuka – Problems of general and pedagogical psychology: Collection of scientific works of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology*, 5 (6), 290–295. Kyiv [in Ukrainian].
9. Tytarenko, T.M. (2005). Osoblyvosti funktsionuvannia zhyttievkykh domahan yak sposobu samozdiisnennia osobystosti [Features of the functioning of life claims as a way to self-fulfillment of personality]. *Naukovi studii iz sotsiologii ta politychnoi psykhologii – Scientific studies on social and political psychology*, 10 (13), 96–104 [in Ukrainian].

10. Tytarenko, T.M., & Zlobina, O.V. et al. (2012). *Yak pobudivaty vlasne maibutne: zhyttievi zavdannia osobystosti [How to build your own future: the vital tasks of the individual]*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].

HLADKEVYCH Maryana – Senior Lecturer of the Department of Theoretical and Advisory Psychology, Faculty of Social-Psychological Sciences and Management of the National Pedagogical Dragomanov University, Pyrohova Str., 9, Kiev, 02000, Ukraine (mzayats@ukr.net)

RESEARCH OF GENDER CHARACTERISTICS OF ADOLESCENTS' SELF-AWARENESS AND ATTITUDE TO BUILDING PLANS FOR THE FUTURE

Abstract. *The problem of life plans nowadays is becoming one of the central in the study of personality and its social effectiveness, success, professional and life self-realization. Its scientific solution reflects the human desire to be an active creator of one's own life, self-determination in the world on the basis of personal awareness and own potential. K.O. Abul Khanova points out that the set of claims of personality (demands and expectations from life, own intentions, aspirations, goals and requirements to oneself) in the generalized form include the I-concept and I-image, which have gender differences: in the structure of characteristics, their content and the completeness of reflection by adolescents of different sexes of their personal characteristics.*

Intrapersonal emotional intelligence is an attitude to life plans, the ability to solve problems, to cooperate better with others. This is the property of a person who is aimed at himself and has the ability to form an exact, adequate model of his own «Self» and use this model for effective life, including the construction of life plans. The gender differences in the attitude of adolescents to the problem of determining life plans are considered in the context of the relationship among the characteristics of emotional intelligence. With the help of assessment points, an individual coefficient of formation level in adolescents was calculated for the problem of determining life plans.

Detection of emotional intelligence indirectly involves not only the ability to recognize emotions adequately, but also personality

characteristics, among which there is openness to new experience, values, guides, ideals and experience of the subject of life, which is manifested in self-control skills, plasticity in communication, levels of anxiety. Attitude to building future plans also has gender differences in its components and levels of formation.

Key words: *future plans, self-understanding, personality characteristics, self-knowledge, reflection, emotional intelligence, gender differences, sensational age, life perspectives.*

Одержано 19.01.2018